

prisegati na nobeno ideologijo nobene stranke ali skupine strank. Vsaka vladajoča ideologija, pa naj bo rdeča, bela ali črna ali violetna, teži za hegemonijo. Pokončen pisatelj se ne more vezati na nobeno stranko ali skupino strank. Vsakega člana ali privrženca vsake stranke veže dolžnost, da gleda, čuti in misli strankarsko. S tem sam sebi zapravi svobodo mišljenja, delovanja in seveda tudi pisanja. Brez te svobode pa je nemogoča – pravičnost! Pravičnost je danes edina ideja, ki bi morala biti Slovincem in še posebej slovenskim pisateljem *skupna*, kot najvišji ideal!

Andrej
Hieng

Dragi Ciril,

Lahkomiselno sem ti bil obljubil, da bom odgovoril na vprašanje za Anketo. Precej papirjev sem zavrgel in precej svinčnikov sem obgrizel, zdaj se rešujem s pismom, z intimnejšo obliko; seveda je tudi to samo poskus poskusa in vnaprej mi je nerodno, kako slabo ti bom postregel.

V ponujeni temi je nič koliko nevarnosti, da zacveto fraze, klišeji in velike začetnice. Domovinski patos je ravnokar tako rekoč pred našim nosom sprožil grozljive procese. Bolje bi bilo, ko se ne bi slepili, da so mali narodi imuni za nasilje iz samozaverovanosti. Tako se podajam med probleme, ki si jih razgrnil, pravzaprav s strahom, da so pisateljske igre kdaj pa kdaj netivo za iracionalne norije. No, bolje bo, če ne razpredem preveč na široko, pa se držim zastavljenih vprašanj; morda nekoliko polemično, pa vseskozi prijateljsko bom skušal sam sebi razložiti – polemika torej ni obrnjena zoper tebe – kako je s pisateljevanjem pri miniaturni naciji. (Seveda se bom malo vendarle zaletel ob tebe.) Ivan Cankar je imenoval morbus slovenicus mešanico gorečega domoljubja in cmeravega tuhtanja, češ ali se domoljublje sploh obnese. Priznati moram, bil sem prepričan, da smo se te bolezni povečini že otrsli, menil sem, da smo se dokopali do bolj samozavestnega in samoumevnega pojmovanja narodne biti, kot so ga imeli in mogli imeti naši predniki, zdaj pa naenkrat odkrivam v vprašanjih, ki si nam jih poslal, sledove nekakšnega patriotskega defetizma, če smem tako reči. Kaj naj počnem z dilemo iz tvojega prvega vprašanja? Če sem Slovenec in če sem pisatelj – kakšen pisatelj pa naj bi bil, če ne slovenski? Po naravi sem nagnjen k »Understatementu« – naj mi bo dovoljena nepatriotska raba prikladne tuje besede – sramežljiv sem, ko gre za demonstriranje čustev, ob slovesnih govorancah mi udari znoj na čelo, vendar pa zdaj kar malo patetično povem: zunaj naroda, med katerega me je bila vrgla usoda, nisem nič in ne bi znal nič. Zelo sem pisane krvi, kot mesarjev kuža, ampak zrasel sem iz nekega jezika, samo v njem se lahko izražam, ob vsej ljubezni do širokega, lepega sveta, kolikor mi ga je bilo dano spoznati, je tule vendarle neko področje, ki ga z vsemi instinkti in z vsem premislekom moram priznati za svoje. Tudi ljudi, jasno; s simpatijo in včasih z nejevoljo ali sovraštvom. Pišeš nam, kako so vse generacije doslej s težavo lovile ravno-

težje med pisateljstvom in slovenstvom, meni pa se vse bolj dozdeva, da sta pisateljstvo in pripadnost nekemu narodu pravzaprav isto. Ljudje, ki jih navajaš, so trpeli zaradi hudih in še hujših časov, stiskala jih je majhnost, borniranost okolja, ni dvoma, za nobenega od njih pa ne vem, da bi bil kdaj v pravi skušnjavi, da se odreče slovenstvu. Samo to bi bila lahko dilema, mar ne? — Sprašuješ, kako je ta hip. Bolje, kot kdaj prej, vendarle. Prepričan sem, da smo v zadnjem letu kot družba, tudi specifično kot nacija, doživeli izjemno emancipacijo in da se bo ta emancipacija nadaljevala. Morda bojo krize, morda celo velike, kaj bi ne bile, ampak samoza-vest, kakršno je mogoče zdaj videti med našimi ljudmi, ne more kar tako ugasniti. V emancipacijskem procesu so imeli slovenski pisatelji pomembno vlogo, skoraj odločilno, vsaj v določeni fazi procesa, vendar na političen, zrel, neomahujoč način.

V drugem vprašanju načenjajš probleme petdesetih in šestdesetih let, ko naj bi se bila slovenska literatura — in z njo seveda kritika — obrnila od tradicionalno zavezujoče zavesti k nekakšni planetarni. Ali je bilo res tako? Nisem prepričan, da imaš prav, Ciril. Tisti del književnosti, ki priteče iz proklamacij in nenavadnih teorij, je le eden od tokov v porečju, glavna reka pa zbira najmočnejše vode, torej ne pozna zastojev, še manj pa se ji more primeriti, da bi presahnila. Poleg tega: nekaj svetovljanstva ali planetarnosti, ali kakor že temu rečemo, je v korist vsaki literaturi, celo učinki nihilizma ji utegnejo biti zdravilni, skisan etos pa škodljiv. Majhna škoda od majhnih ludizmov in mnogokrat velika nesreča od deklariranega humanizma. Tudi menim, umetnost ni domoljubna prireditev. Nič ni bolj žalostnega od folkornih parad in mitingov in veselic, pri katerih se ideologije in moralke srečujejo in veselo rajajo ob zvokih narodnozabavnih harmonik pod zvezdastimi ali nezvezdastimi zastavami. Najboljši del naše literature se je te vloge obvaroval, postal je samostojen ravno v letih, ki jih navajaš, ustvaril je pomembna, umetniško zrela in družbeno relevantna dela, ponavadi ob pritisku in zoprvanjih, Thomas Mann bi rekel »als ein Trotzdem« — navzlic vsemu. Ali nisva bila tudi midva v tej igri? Težko, kajne, bi govorila pro domo, predvsem tudi zato, ker je vrsta pomembnih pesnikov, romanopiscev in dramatikov za tako majhen narod nenavadno velika. Če bi rekla eno ime, bi morala po pravici povedati še marsikatero drugo. Ali je torej res, da se šele zdaj vračamo k spoštovanju vsebin, izpovedi, sporočila, etosa? Je res bralstvo tej literaturi povsem obrnilo hrbet? Kako je z učinkom dramatike, ki je prej, bodimo odkriti, sploh nismo imeli, če odštejemo samotnega Cankarja, zdaj pa vendarle predstavlja bistven sestavni del v repertoarjih vseh naših gledališč? Vprašanja, vidiš, na vrsto tvojih vprašanj. Tvoje zadnje vprašanje v tem sklopu — tisto o dolžnosti, povezani s pripadnostjo narodu — je, oprostì, take sorte, da z njim sugeriraš odgovor, kar mi ni všeč. Kdo bi ne bil rad vrl rodoljub, ki »kot večina njegovih predhodnikov, sooblikuje duha naroda in njegovo usodo« —? Med nami je komaj kdo, ki mu usode lastnega ljudstva ni mar, narodnostna zavest, kot sem že rekel, postaja trdnejša, bolj samozavestna, marsikdaj se sprevrča v državljanski ponos; tudi o tem, kaj so naši pisatelji pripomogli k temu, sva že govorila. Ampak, umetniško ustvarjanje vendar ne raste iz dobrih namerov in občeokoristnih pobud. Saj smo vendar na pragu enaindvajsetega stoletja. Podoba umetnika — narodnega buditelja spada v devetnajsto. Kateri pisatelj našega časa bo sedel k mizi z namenom, da skuje narodu orodje ali orožje? Prepričan sem o samostojnem pomenu in naravi vsake

prave umetnine, o tem, da ima lastno moralo in skrivnostno poreklo: kakšno je nježno učinkovanje med narodom, v družbi, spada v posebno poglavje, včasih pa je tudi to precej skrivnostno. Če pomislim, kako se lotiti poslov, bi najprej rekel: brez patosa in retorike! Brez plemenitih namenov, da bomo jokajočemu rojaku popihali buško ali mu celo na novo zarobili dušo in pamet. Brez dobrodušne ali nasilne didaktike. Zato, ker so se nam vsilile neke žareče podobe življenja, ki si jih moramo pojasniti in jih ohraniti. Komu v korist? Ne vem.

Sprašuješ nas o pisateljih in o zgodovinarjih. Bojim se, da sem premalo poučen, da bi lahko napisal kaj posebno samozavestnega, kakor bi se spodobilo, ko gre za dva ceha. Tako ti vračam vprašanje za vprašanje: ali sploh imamo kakšno izčrpniješe delo – zgodovinarsko, seveda – o obdobju, ki mu prijazno praviš »dokaj motni povojni čas«? Mar ni zgodovinarjem marsikaj zapiralo poti? Tabuji, zapahnjeni arhivi, nadzorovane založbe...? Kakor že, bil bi vesel, če bi izvedel, da si lahko preberem kako zgodovinarsko besedilo, ki mu ni mar tabujev in nam razkriva tudi temne, nepojasnjene dogodke iz naše novejšje zgodovine, včasih upoštevam poplave tračarskih, senzacionalističnih, včasih prav odurnih izdelkov balkanske feljtonistike in memorialistike.) Slovenski pisatelji so, po moji sodbi, če jih vzameš kot celoto, bogateje in bolj odprto popisali dobo, o kateri govorimo; seveda pa moram priznati, da jim je šla kdaj pa kdaj na roko tudi tista »norčevska svoboda«, ki jo oblastniki od davnih časov, čeravno precej lahkomišlno, privoščijo vsake vrste artistom in burkežem. Tudi ezopovščina igra svojo vlogo. In alegorije in simboli. Čeravno sem rekel, da se bom ogibal imen, moram zdaj za eksempl vendarle izbrati vsaj eno: ogromni avtobiografski ciklus Lojzeta Kovačiča na neprimerljivo nazoren način prikazuje naš povojni svet; stroga subjektivnost pogleda še povečuje sugestivnost podobe. Kdor si bo kdaj v prihodnje hotel ustvariti živo predstavo o tej dobi, ne bo mogel mimo Kovačičevih knjig. – Ko smo že pri imenih in tudi pri zgodovinarjih: veliko dolgujem opusu Boga Grafenauerja.

Vidiš, na začetku sem ti povedal, kako težko sem se spravil k temu pisanju, zdaj pa se mi je napihnilo daleč čez tisti obseg, ki sem si ga bil zamislil; kar nekako ne vem, kako bi se odmotal iz mrež, s katerimi si nas zagradil na vseh straneh. Posebno nerodno je, ker so vprašanja h koncu bolj in bolj otožna, ko drezajo v probleme slovenstva in v smisel pisateljevskega ubadanja v slovenskem jeziku. Na začetku sem povedal, da nimam drugega jezika. Prepozno je, da bi kaj prebiral in se odločal, torej je tudi nesmiselno defetistično tuhtanje, kako majhen je naš pomen in kako malo daleč seže naš glas. Vprašajmo se, koliko je sploh jezikov in literatur, ki se lahko sprehajajo po svetu »na svojo roko«. Celo nordijske književnosti, tako pomembne v nekem času, so se uveljavile s pomočjo nemških kritikov in prevajalcev; zaradi žlahte torej. Kaj vemo o Nizozemcih, o literaturi Holandcev in Flamcev, ki so kar precejšnja narodnostna grupacija? Malo, skoraj nič, vse iz druge roke. Ko sem letos poleti potoval po Belgiji, konkretnije po Flamskem, sem večkrat tuhtal, kolikšno število njihovih avtorjev si je izbralo francoščino za svoj pisateljski jezik. Maeterlinck, Coster, Verhaeren, Ghelderode, Rodenbach... Da bi se jih bolj daleč slišalo? Da bi jih več ljudi slišalo? Ne vem. Vem pa, recimo, da je en cel močan narod izgubil jezik in zdaj govori z jezikom svojih zatiralcev. Irci. (Radi pozabljamo, da so skoraj vsi pomembni angleški pisatelji tega stoletja v resnici Irci.) – Kako je torej z nami? Brez rodoljubnega patosa moram

ugotoviti, da smo Slovenci med malimi ali miniaturnimi, meni znanimi nacijami, ki si je, ob vseh izgubah, vendarle izoblikovala najbolj enovito naruro in tudi vse tiste institucije, s katerimi se lahko predstavi kot zrel narodnostni organizem. Bilo je veliko defetizma, a bilo je tudi veliko vztrajanja, napredovanja korak za korakom. Zaradi kompletnosti, o kateri govorim, mi je tudi manj smešno ubadanje z malim jezikom. Ne verjamem, da bi se Evropa mogla kdaj po ameriškem vzorcu spremeniti v talilnico narodov in jezikov, pa imam tako vero, da se bo tudi slovenski ohranil. Saj bo dosti o tem, kajne?

Čas naju priganja, bolje rečeno: mene preganja kopica tvojih izzivov, tebi pa brzkone pohaja potrpežljivost. Ali bi si skušal pomagati s telegrafskim ali pa sentenčnim repliciranjem, od točke do točke? Samo premisleka o strašnem, nesrečnem srbskem narodu je za dolgo štorijo, kakršne v takš-nole pismo ne spraviš. Naj samo na hitro povem, da so skrbi o pretoku naših pisarij popolnoma nepomembne spriči groze, ki se vzdiguje iz »tam-nog vilajeta«. Ljudje, ki sem jih imel resnično rad in sem jih tudi spoštoval, so se namenili zatreti drug narod, zakurili so ognje po vsem Balkanu, pod banderi srednjeveških svetnikov se vozijo z blindiranimi avtomobili, upri-zarjajoč krute igre, o katerih so civilizirani Evropejci domnevali, da jih ne bo več. Kakšne povezave so tu še mogoče?

Zadnji del tvojega pisma se pravzaprav dotika čisto političnih tém; ker smo zadnje čase vsi na moč spolitizirani, je to tudi razumljivo. Problemov si natresel cel kup, za dolg pogovor, lahko se jih samo dotaknem. In ne boš mi preveč zameril, če ti bom oponesel, da se skoznje kakor rdeča nit vleče nekakšna lamentacija o izgubi enotnosti mišljenja in ukrepanja v naši družbi. Kakor da je strankarski pluralizem bolezen, ki je požrla vso moč tako imenovane skupne volje in misli. Saj veš, da ne morem misliti po tem obrazcu. Prepričan sem, da je zmaga večstrankarske demokracije sreča, za katero nobena cena ni prevelika. Koristno se mi tudi zdi, da se društva, ki jih omenjaš, pisateljsko in PEN, diferencirajo, da so v njih ljudje raznih prepričanj, ki ta prepričanja tudi manifestirajo, magari za ceno učinkovitosti. Desetletja so bila društva usmerjana od vladajoče ideologije. Komu na korist? Ideološkost se mi zdi zdrava, čeprav se sam nisem nikoli zakopal vanjo, ne smemo se ji odrekati, če smo jo v pravem pomenu besede komaj šele dobili: grozna je vedno samo e n a ideologija. Nič mi torej ne pomeni problem, ali naš strankarski pluralizem krepi ali zmanjšuje vpliv, vlogo slovenskega pisatelja v družbi in narodu.

Odcepitev, samostojnost, k a k o sami, k a k o in s k o m sami... Rav-nokar sem v Spominih pokojnega avstrijskega kanclerja Bruna Kreiskega prebral zanimivo mesto, ko popisuje brezglavost Avstrijcev ob razpadu monarhije in ustanovitvi republike: nihče ni verjel v možnost, da bo taka republika preživela, ljudje so ugibali, komu bi se lahko prilepili, rodila se je ideja o Anschlussu. Danes je Avstrija čvrsta, ekonomsko močna in v mnogih pogledih tudi veljavna država. Tja hodimo po špecerijo... No, utegnili bi najti še ta ali oni eksempl, kajne, celo Luksemburg, ki je v ekonomski uniji z Belgijo in Holandsko velesila. Osebnostno sem prepričan, da bi Slovenija lahko živila sama, jasno da ob razumni povezavi s civiliziranimi državami Evrope, po pameti pa predvsem s svojimi sosedi. V enajstem vprašanju obujaš mnenja veljakov naše politične emigracije o morebitnih povezavah s svetom. Meni se zdijo naivna in daleč od vsake realne kalkulacije, poli-tične in ekonomske. Na svetu ni zdrave družbene skupnosti, ki ne bi v prvi

vrsti skrbela za trdno povezavo z najbližjimi mejači, planetarne ekonomske zveze pa gojila po pameti, kolikor je mogoče in perspektivno. Gospodov, ki jih citiraš, se še do nedavna sploh ni smelo omeniti, zdaj pa nam naenkrat solijo pamet. Čast komur čast, ampak tudi to je naivno, kot je po moji sodbi in prepričanju naiven strah pred sosedom. Svet se je spremenil.

Kam sva zašla! Dovolj bo. Prosim te, da mi ne zameriš občasne polemičnosti v pogovoru, kot mi, prosim, ne zameri zadnjega mnenja ob tvojem zadnjem vprašanju: pisatelj kot občan in državljani naj stori vse, da bi bila naša pot jasna, pisatelj kot pisatelj pa naj varuje svojo avtonomnost, kolikor le more.

Ljubljana, 10. 9. 1990

Tvoj Andrej

Ciril
Zlobec

»Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko«

Pred leti sem v nekem intervjuju izrekel sintagmo – Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko – ki sem jo pozneje uporabil kot moto v svoji knjigi Slovenska samobitnost in pisatelj (1986). Takrat se mi je zdelo, in zdi se mi tudi zdaj, da sem v tem reku zajel vsega sebe in svojo zavezanost slovenstvu. Ko se zdaj vračam k tej metafori in jo skušam razumeti, sem v veliki zadregi: v čem naj bi bila posebnega poudarka vredna lepota, če si Slovenec, in zakaj naj bi mi bilo zaradi tega težko v življenju? Odgovora, ki bi mu ta trenutek lahko pritrtil, ne zmorem, najbrž sem v določenih razmerah pred leti to občutil, si za takšen občutek izbral to sintagmo in zaupal, tudi pred samim sabo, prepričljivosti besede, ki je sporočilo in sama sebi komentar. Nekaj aksiomatičnega naj bi bilo v tem. Tako je pač, bi si lahko rekel in skomignil z rameni.

In vendar je v tej sintagmi, vztrajam še zmerom, veliko objektivne izkušnje. Zdi se mi, da bi se tako mogel opredeliti dobršen del slovenstva, če že ne govorim o večini, kar bi utegnilo zveneti kot zloraba, ker takšnega aksioma preprosto ne morem dokazati. Je, najbrž, nedokazljiv.

In če še naprej ostajam v tej sledi: kadarkoli razmišljam o vprašanih, ki jih tudi v tej anketi ponujam v razmislek svojim prijateljem in kolegom, se mi vse bolj dozdeva, da je v naši narodni zavesti, v tem našem vztrajnem »biti Slovenec« v vseh časih in v vseh razmerah, veliko nekakšne danosti, podedovane in privzgojene, v katero vsak med nami (ali vsaj dobršen del nas, da ne bo pri najbolj treznih zamere) vtiskuje kar znaten del svojih stisk in pričakovanj, za katere pa je prepričan, da so tudi stiske in pričakovanja občestva.

Je to res ali samo slepilo, individualno in skupnostno, ki nam pomaga, da nam ne bi bilo še teže in da bi imeli, kadar o tem čutimo potrebo, dovolj razlogov za vse tisto nedoločljivo in omamno v človeku, čemur pravimo smisel?